

Бедрій М. М.,*кандидат юридичних наук, асистент кафедри основ права України
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЗДІЙСНЕННЯ ГОНІННЯ СЛІДУ В УКРАЇНСЬКОМУ КОПНОМУ СУДОЧИНСТВІ (XIV-XVIII ст.)

Анотація. Йдеться про історико-правові особливості здійснення гоніння сліду в українському копному судочинстві (XIV-XVIII ст.) як первісної форми кримінального розшуку, який базувався, насамперед, на нормах українського звичаєвого права.

Ключові слова: копний суд, гоніння сліду, звичаєве право, розшук злочинця.

Постановка проблеми. Функціонування правової системи, вдосконалення законодавства, розвиток демократії та забезпечення прав людини в Україні нерозривно пов'язані з підвищенням ефективності правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ. Відтак, у сучасності важливого значення набувають різноманітні аспекти правового регулювання оперативно-розшукової діяльності, основним завданням якої є виявлення та розкриття злочинів, а також розшук осіб, що їх вчинили. Одним із цих аспектів є ретроспективний аналіз історичних підвалин оперативно-розшукової діяльності, які знаходяться у глибокій давнині українського народу. За відсутності на певному етапі історії спеціальних органів, які здійснювали кримінальний розшук, ці функції покладалися, насамперед, на територіальні громади. Оскільки копний суд був органом сільської громади, розшукові дії здійснювалися ним під час процесуальної дії гоніння сліду – однієї з найбільш давніх форм оперативно-розшукової діяльності в Україні.

Стан дослідження. Станом на сьогодні найбільш ґрунтовним дослідженням історії копних судів на українських землях є монографія І.Ю. Черкаського «Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII в. в.», що була опублікована в 1928 р. у четвертому та п'ятому випусках праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Як видається, у сучасних умовах існує потреба продовжувати та розвивати дослідження українського звичаєвого права та копного судочинства. Тим паче у згаданій монографії та публікаціях інших авторів висвітлено діяльність копних судів на території Волині, Полісся та білоруських земель, хоча територіальна поширеність копних судів була значно більшою. Також існують інші аспекти представленої наукової проблеми, які ще не отримали свого відображення у наукових публікаціях. Так, варто більш детально розглянути питання здійснення гоніння сліду (своєрідної історичної форми кримінального розшуку) в українському копному судочинстві.

Виклад основних положень. Як зазначалося, в епоху

Середньовіччя на українських землях не було сформовано чіткої й ефективної системи державних правоохоронних органів, тому більшість злочинів розслідувались територіальними громадами в порядку копного судочинства. Саме копні суди (колегіальні виборні органи судочинства територіальних громад) були основним засобом протидії злочинності, кримінального розшуку та розслідування кримінальних справ на українських землях у XIV–XVIII ст. Копне судочинство у кримінальних справах розпочалося «гарячою копою» – стадією, що була попереднім розслідуванням злочину та передбачала систему слідчих дій (у звичаєвому праві їх також називали обрядами), більшість яких мали давнє і навіть додержавне походження. «Гаряча копа» була однією з нечисленних відмінностей, що відрізняла провадження копного суду в цивільних і кримінальних справах. За українським звичаєвим правом основними формами розшуку осіб, які вчинили злочин, були гоніння сліду та звід¹.

Процесуальна дія гоніння сліду зародилась ще у додержавному суспільстві в судовій практиці обштинних судів. Після формування держави її застосовували і розвивали вервні суди Київської Русі та Галицько-Волинської держави, а згодом дану слідчу дію перейняли правонаступники цих органів – копні суди. Нормативне закріплення гоніння сліду отримало на загальнодержавному рівні (у «Руській правді» та Статутах Великого князівства Литовського), а конкретизація особливостей його здійснення могла відбуватись на місцевому рівні (наприклад, Галицька грамота М. Боуцацького 1435 р.).

У слідчій практиці копних судів Гетьманщини гоніння сліду отримало назву «шлякування» [1, с. 87]. Так, у 1690 р. Васько Пилон, розшукуючи свого зникнутого безвісти сина, знайшов його труп між селами Кістром і Боршовим Стародубського полку. Після цього він скликав копний суд і «Яко отець час от часу шлякувал (розшукував – М. Б.) убивцю». Коли підозра впала на «Васька Михайлова, чело века московского, зайшлого з-за Дону», він не зміг відвести її від себе, тому попереднє розслідування («гаряча копа») завершилось [2, арк. 6].

Гоніння сліду розпочиналось із того, що копа знаходила сліди злочину. І. Черкаський виділяв три види сліду в копному судочинстві: слід, залишений безпосередньо злочинцем; слід, залишений твариною (наприклад, конем), на якій їхав злочинець; слід у розумінні залишених на місці злочину речей [3, с. 297-299]. Особливе значення для копного суду мало те, щоб слід злочину був «свіжим» або, як інколи зазначалось в актах діяльності копних судів, «гарячим», адже це істотно сприяло успіху в розслідуванні кримінальної справи. Так, 27 червня 1597 р. возний С. Поскочевський повідомляв, що житель с. Скалине Креме-

¹Порядок здійснення зводу більш детально розглянуто в публікації - Бедрій М. Звід як процесуальна дія в українському копному судочинстві (XIV-XVIII ст.) // X Міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» 6-8 травня 2011 року. Тези доповідей. – Львів, 2011. – с. 44-45

нецького повіту Л. Савчин, якого вночі обікрали, скликав уранці копу «на гарячий і на свіжий слід» [4, с. 241].

Стаття 77 Розширеної редакції «Руської Правди» визначала процедуру гоніння сліду. Зокрема, у ній зазначалось, що при неможливості спіймати злодія на місці злочину, його необхідно було шукати «по сліду». Якщо жителі верви (сільської громади), до якої привів слід, не відвели від себе підозр або не сприяли у розкритті злочину, вони повинні були сплатити штраф і компенсувати заподіяну злочинцем шкоду [5, с. 36]. Саме такою була процедура здійснення гоніння сліду у вервних судах – попередниках копних судів. Згодом цей порядок зазнав певних змін, про що свідчить слідча практика копних судів.

Отож, гоніння сліду в копному судочинстві мало свій процесуальний порядок. У випадках вбивства, крадіжки чи іншого злочину потерпілий розшукував сліди, які залишив злочинець. Потім він запрошував свідків, звичайно близьких сусідів і сторонніх людей — «чужих добрих (віригідних) людей», і з цією, іноді численною, «гарячою копою» поспішав туди, куди вів «слід» [6, с. 232]. Так, у 1567 р. слідчу групу («гарячу копу»), сформовану з жителів сіл Змуч, Бруховичі, Велицьк і Порськ Луцького повіту очолили сільський староста Марош Ігнатович і тивун Богдан Триликович [7, с. 105].

Як бачимо, розслідування злочинів копним судом було чітким і добре організованим процесом. У гонінні сліду також доволі часто брав участь возний, який потім звітував у гродському суді про результати проведення даної слідчої дії копним судом. Так, у 1612 р. возний Клим Коросовий звітував у Галицькому гродському суді про те, що громада с. Пегитів гнала слід Адама Бранського [8, арк. 37 зв.].

Коли слід приводив до якоїсь хати чи отари, тоді копний суд закликав власника дому «слід одвести» від себе, тобто спростувати підозри, вказавши винного або його «слід». Коли підозрюваний відводив від себе слід, потерпілий разом з копою йшли далі слідом, аж доки не знаходили винного. Коли слід приводив до чужого села, тоді копа й потерпілий викликали представників села й вимагали видати винного або одвести слід. Якщо село відмовлялося, то мусило платити «тятьбу» (винагороду) потерпілому й «продажу» (гривну) копному суду [6, с. 232].

Таким чином, копний суд гнав слід, тобто здійснював розшук, від села до села. Село, яке вивело слід за межі своєї території, вважалось «очищеним» від усяких підозр, зокрема в переховуванні злочинця, тому не несло юридичної відповідальності. Колективна відповідальність членів територіальної громади також не наступала у тих випадках, коли село, до якого привів слід, добровільно видавало злочинця чи вказувало на нього. Коли слід не вдавалось вивести за межі села, але громада не виступала на захист розшукуваного, слід гнався від «землі» до «землі» або від двору до двору. Селянин, який виводив слід за межі своєї нерухомої власності, також вважався «очищеним», тому й не притягувався до відповідальності. Якщо слід не хотіли чи не могли вивести, не хотіли знайти та видати злочинця, якщо знищували сліди тощо, наступала відповідальність села або окремих осіб, які володіли нерухомим майном [9, с. 272].

Доволі часто траплялись випадки, коли слід злочинця виходив за межі відповідного копного округу. У таких си-

туаціях скликалась нарада представників сіл, які входили до складу копного округу, в який привели сліди. Оскільки копний суд міг проводити слідство тільки у своєму копному окрузі, тому на цій нараді сусідні села вирішували питання про вибір одного з двох шляхів: розшукати в своєму копному окрузі злочинця і видати його селянам сусіднього округу; відмовитись від видачі злочинця [10, с. 135]. У випадку відмови жителі копного округу чи окремого села несли колективну юридичну відповідальність, відому в часи Київської Русі як «дика віра».

Копний округ був союзом населення відповідної території, яка за своїми розмірами відповідала волості чи декільком волостям. Усі «мужі» копного округу, тобто голови сімейних асоціацій, були обов'язковими учасниками цього союзу. Кожен ніс відповідальність моральну та юридичну не тільки за свої дії чи бездіяльність, але й за жителів свого дому, своїх гостей, а також всю територію свого дворища. Шматок вкраденої речі чи відбиток копит коня злочинця, зафіксовані на території дворища, ставали підставою для звинувачень селянина-господаря у скоєнні злочину. Ці підозри він повинен був від себе відвести [11, с. 130].

Способи відвернення підозри могли бути різними. Насамперед, вони відбувались шляхом наведення відповідних фактів, які підтверджувались доказами або присягою. Так, у 1646 р. громада с. Ломна Перемишльської землі Руського воєводства, склавши присягу «самотреть», відвела від себе підозру у злочині [12]. Для того, щоб відвести, слід треба було дотриматись двох основних умов: відвести слід саме того злочину, щодо якого проводилось розслідування; вивести слід за межі села. Способами відведення підозр під час гоніння сліду також були видача злочинців, які проживали у відповідному селі, та доведення факту, що відповідне теж зазнало шкоди від злочинних посягань того ж правопорушника [3, с. 308-309].

Гоніння сліду не давало наслідків тільки тоді, коли сліду не було, або коли він виводив на битий шлях (гостинець) і там втрачався. Наприклад, 1673 р. громада одного із сіл Самбірської економії Руського воєводства звітувала, що припинила гоніння сліду, адже «сліду іншого не було» [13, арк. 29]. У таких випадках потерпілий мусив вживати інших способів: закликав на торгу, тобто публічно розповідав про заподіяну йому шкоду, розпитував людей, наймав «сока» — особу, що могла подати корисні відомості й допомогти, збирав засідання копного суду та звертався до копи зі закликом. Якщо сліду не було знайдено, «сок» не зголосився і люди на копі не надали відомостей, то потерпілий довгий час не міг знайти свого кривдника [6, с. 232]. Отже, у копному судочинстві існував значний спектр юридичних засобів, за допомоги яких потерпілий намагався відновити свої права.

Польські науковці Я. Адамус і Ю. Бардах вважали, що «сочіння» полягало в тому, що потерпілий шукав людей, які володіли відомостями про злочин й особу злочинця. Таку особу в копному судочинстві називали «соком». Після завершення попереднього слідства «сок» мав право виступати свідком під час судового розгляду. Однак не кожен свідок під час розслідування злочину мав статус «сока» (подібний до статусу сучасного приватного детектива). «Сок» за заходи, які вживав, а також за надану інформацію отримував грошову нагороду — «просоку»

[14, с. 64–65]. Однак важко однозначно стверджувати, що «сок» здійснював свої функції на професійній основі.

Правозастосовча практика копних судів зумовила формування значного авторитету для процесуальної дії гоніння сліду. Ця слідча дія українського звичаєвого права отримала у 1566 р. державне визнання у Великому князівстві Литовському, яке санкціонувало її ст. 6 розд. XIV Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. Не варто стверджувати, що гоніння сліду було записаним у його первинному вигляді. Держава внесла певні корективи щодо процесуального аспекту його здійснення. Згідно з нормами Статутів Великого князівства Литовського 1566 р. і 1588 р., на етапі, коли стягувалась компенсація шкоди з жителів копного округу, до обчислення копним судом суми цієї компенсації повинен був бути залученим возний. Він складав акт про шкоду та її компенсацію, заносив його актових книг. Водночас возний передавав до городського суду половину пересуду (судового збору), який отримав копний суд. Це було своєрідною гарантією виконання рішення копного суду, що впливає зі змісту самої ст. 6 розд. XIV Статуту Великого князівства Литовського 1566 р.: «... як термін вийде, тоді уряд тому пану листом свої нагадати має, щоб згідно з правом того суду копного заплатив, а якщо не буде хотіти, тоді та шкода урядом при-суджена має бути» [15, с. 204-205].

Якщо в процесі проведення гоніння сліду копний суд доходив до певного дому, двору чи села, а цей суб'єкт не бажав або не міг відвести слід, тоді проводилась слідча дія, яка отримала назву у копному судочинстві «трус» або «трясіння». У сучасному розумінні це був обшук [3, с. 316]. Метою трусу було віднайдення речових доказів («лиця») у відповідному домі, дворі чи селі [3, с. 323]. Ст. 5 розд. XIV Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. вимагала, щоб возний і його сторона (2-3 шляхтичі) засвідчили результати трусу [15, с. 398]. Коли при трусі було знайдено «лице» — викрадені речі чи інші матеріальні докази вини, — тоді копа брала «лице» й винного і йшла до місця засідання копного суду [6, с. 232-233]. Так, у 1661 р. в одному із сіл Берестейського повіту копний суд обшукував дома селян і навіть шляхтичів, проводячи розслідування у справі викрадення гречки селянина Мартина Потики [16, с. 417].

Відомий український дослідник копного судочинства І. Черкаський виділив два види трясіння (обшуку): коли копний суд обшукував почергово кожен двір або дім; коли копних суд формував кілька слідчих комісій, які одночасно обшукували кілька домів або дворів [3, с. 323].

У Галичині гоніння сліду мало свої особливості. Так, у листопаді 1435 р. староста Галицької землі Руського воєводства Польського королівства Михайло Боучацький прийняв спільно зі шляхтою нормативно-правовий акт наступного змісту: «Коли хтось гнав слід за своїм злодієм і прийшов у село, в якому звинуватив певну людину в злочині, то в цей день у тому селі повинен був суд у цій справі відбутись. Якщо власник, отаман чи райця того села заявляв, що в селі немає тої людини, то потерпілий повинен був чекати три дні. На третій день мав відбутись суд. Якщо винного й до тих пір не було і його не можна було знайти, то власник сам повинен був компенсувати потерпілому шкоду. Коли ж такий феодал відмовлявся платити чи не бажав сприяти судочинству, то на нього покладался штраф у розмірі трьох гривень» [17, с. 425-426].

В аналізованому нормативно-правовому акті відбулась конкретизація відомих здавна положень українського звичаєвого права. Вимога про проведення суду в день виявлення підозрюваного відповідала притаманній копному судочинству динамічності. Коли винного не було знайдено, грамота вимагала, щоб власник села сам компенсував заподіяну шкоду. Тут бачимо певну відмінність, порівняно із звичаєвим правом, за яким цю шкоду повинна була компенсувати громада. Це можна пояснити активними процесами феодалізації, що відбувались у Галичині в складі Польського королівства протягом 1349-1569 рр., внаслідок чого в цьому регіоні більшість сіл перебували у приватній власності окремих феодалів. Тому цілком логічно, що Галицька грамота М. Боучацького 1435 р. покладає на власника села обов'язок компенсувати шкоду завдану злочинцем. Відомо, що далеко не кожен феодал виявляв бажання сприяти копному судочинству чи сплачувати відшкодування за вироком копного суду, який був селянським, тому держава – в даній ситуації місцевий чиновник М. Боучацький – встановила гарантію виконання цього обов'язку у формі штрафу в розмірі трьох гривень як санкцію за його невиконання [18, с. 211].

В інших землях Руського воєводства гоніння сліду також мало значне застосування. Приміром, у 1422 р. самбірський староста Сташко встановив межу між землями с. Стрілковичі та церковними землями монастиря Спаса. В акті, яким це було здійснено, згадувалось, що селяни владики гонять слід до Лисячого броду, а там передають його жителям с. Топольничі [19, с. 819-821].

Висновки. Таким чином, процесуальний порядок здійснення гоніння сліду в українському копному судочинстві відображає його звичаєво-правову сутність і притаманну йому динамічність. Розроблені українським народом засоби розшуку злочинців були достатньо ефективними, про що свідчить їх рецепція у законодавствах держав, до складу яких входили українські землі. Усе це вказує на ранній етап зародження оперативного-розшукової діяльності в Україні та правових основ її здійснення.

Література:

1. Падох Я. Суди й судовий процес старої України / Ярослав Падох. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, Львів, 1990. – 128 с.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Фонд 208 (Стародубський міський магистрат), опис 1., Спр. 82. Книга поточних справ 1690 р. – 21 арк.
3. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII в. в. / Іринар Черкаський // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. – Київ, 1928 – Випуск 4,5. – 714 с.
4. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ. – Часть шестая. Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ XVI – XVIII вѣкѣ (1498 – 1795). – Томъ 1. – Киевъ, 1876. – 614 с.
5. Хрестоматія з історії держави і права України у 2-х томах / За ред. Гончаренка В.Д. – Том 1. – К.: Ін Юре, 2000. – 728 с.
6. Яковлів А. Українське право / Андрій Яковлів // Українська культура. Лекції за ред. Д. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – с. 222-236
7. Гураль П.Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Львів: Край, 2008. – 468 с.
8. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Фонд 5 (Галицький городський суд). – опис 1. – спр. № 115.
9. Ясинський М.М. «Село» і «верв» Русской Правды / М.М. Ясинський // Антологія української юридичної думки. В 6 т./ Редкол:

- Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда. – Київ, Юридична думка, 2002. – с. 258-277
10. Демченко Г.В. Наказаніє по Литовскому статуту въ его трех редакціяхъ (1529, 1566, 1588г.) / Г. В. Демченко. – Часть первая. – Київ, 1894. – 273 с.
11. Ефименко А.Я. История украинского народа / А.Я. Ефименко. – Киев: Лыбидь, 1990. – 512 с.
12. Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою [Електронний ресурс] / В. Інкін. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um1/Statti/1-inkin%20vasyl.htm>.
13. Наукова бібліотека Львівського національного університету
14. імені Івана Франка. Відділ рукописних, стародруківаних і рідкісних книг
15. ім. Ф. П. Максименка. – Фонд «Ekonomia Samborska». – Zbior rękopisów № 536 III. Судові акти 1673–1679 pp. – 271 арк.
16. Bardach J. Sok, soczenie, prosoka. Studium o postępowaniu dowodowym w Wielkim Księstwie Litewskim oraz w innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej / Juliusz Bardach // Czasopismo Prawno-historyczne. Warszawa, 1973. – Т. XXV, zt. 1. – S. 61–105.
17. Статуты Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юрид. л-ра, 2003. – 560 с.
18. Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссією / Предсѣдатель Ю.О. Крачковскій. – Томъ XVIII. Акты о копныхъ судахъ. – Вильна, 1891. – 577 с.
19. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczy Pospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji A. Stadnickiego. T. XII : Najdawniejsze zapiski sądów halickich 1435–1475. – Lwów, 1887. – 551 s.
20. Бойко І. Історико-правовий аналіз Галицької грамоти Михайла Боуцацького 1435 р. / Бойко І., Бедрій М. // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави. Матеріали Міжнародної щорічної конференції молодих вчених, аспірантів і студентів, присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова. – Львів, Одеса: Фенікс, 2010. – С. 210–212
21. Купчинський О. Акти і документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / О. Купчинський. – Львів : НТШ, 2004. – 1283 с.

Бедрій М. М. Осуществление гонения следа в украинском копном судопроизводстве (XIV-XVIII ст.)

Аннотация. Речь идет об историко-правовых особенностях осуществления гонения следа в украинском копной судопроизводстве (XIV-XVIII вв.) как первоначальной формы уголовного розыска, который базировался, прежде всего, на нормах украинского обычного права.

Ключевые слова: копный суд, гонение следа, обычное право, розыск преступника.

Bedriy M. Implementation of the persecution of the track in the Ukrainian mop of proceedings (XIV-XVIII century)

Summary. The author highlight historic-legal peculiarities of «goninnya slidu» in Ukrainian «kopa» proceedings (XIV-XVIII centuries) as the original form of the criminal investigation, which was based primarily on Ukrainian norms of customary law.

Key words: «kopa» court, «goninnya slidu», customary law, wanted criminal.